

УДК 159.9

О.В. Яреценко
аспірант,

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

М.О. Нестеренко
к. психол. н., доцент

Причини професійної деформації співробітників поліції: соціально-психологічний аспект

У статті розглянуто соціально-психологічний аспект причин професійної деформації співробітників поліції. Зазначено, що професійна деформація співробітника поліції являє собою значущі зміни індивідуально-особистісних якостей фахівця у ході виконання ним професійної діяльності. До причин, що обумовлені специфікою діяльності правоохоронних органів та викликають професійну деформацію, автором віднесено: детальна правова регламентація діяльності; наявність владних повноважень стосовно громадян; професійна корпоративність; підвищена відповідальність за результати своєї діяльності; психічні та фізичні перевантаження; екстремальність діяльності; організаційні причини; необхідність у процесі виконання службових завдань вступати в контакт із правопорушниками; відсутність належного психологічного супроводу життєдіяльності співробітників поліції.

Ключові слова: професійна деформація, стрес, екстремальність діяльності, психологічні навантаження, психологічний супровід.

А.В. Яреценко
аспірант,

Харьковский национальный педагогический
университет имени Г. С. Сковороды

М.А. Нестеренко
к. психол. н., доцент

Причины профессиональной деформации сотрудников полиции: социально-психологический аспект

В статье рассмотрен социально-психологический аспект причин профессиональной деформации сотрудников полиции. Отмечено, что профессиональная деформация сотрудника полиции представляет собой значимые изменения индивидуально-личностных качеств специалиста в ходе выполнения им профессиональной деятельности. К причинам, которые обусловлены спецификой деятельности правоохранительных органов и вызывают профессиональную деформацию, автором отнесены: детальная правовая регламентация деятельности; наличие властных полномочий относительно граждан; профессиональная корпоративность; повышенная ответственность за результаты своей деятельности; психические и физические перегрузки; экстремальность деятельности; организационные причины; необходимость в процессе выполнения служебных задач вступать в контакт с правонарушителями; отсутствие надлежащего психологического сопровождения жизнедеятельности сотрудников полиции.

Ключевые слова: профессиональная деформация, стресс, экстремальность деятельности, психологические нагрузки, психологическое сопровождение.

O. Iareshchenko

Postgraduate student of the second year
of studying the H.S. Skovoroda
Kharkiv National Pedagogical University

Scientific adviser: M. Nesterenko

PhD Associate Professor

Causes of professional deformation of police officers: socio-psychological aspect

The article considers the socio-psychological aspect of the causes of professional deformation of police officers. It's noted that the professional deformation of a police officer is a significant change in the individual and personal qualities of a specialist in the course of his professional activities. For reasons that are determined by the specifics of the activities of law enforcement agencies and cause professional deformation, the author includes: detailed legal regulation of activities; the existence of power over citizens; professional corporate identity; increased responsibility for the results of their activities; mental and physical overload; extreme activity; organizational reasons; necessity in the process of accomplishing service tasks to come into contact with offenders; lack of proper psychological support for the life of police officers.

Key words: professional deformation, stress, extreme activity, psychological overload, psychological support.

Постановка проблеми

Трудова діяльність, як правило, позитивно впливає на людину та її особистісні риси. Суб'єкт, що зупиняє свій вибір на тій або тій професії, на початку «трудового шляху» повинен мати специфічні психологічні якості для того, щоб не виявитися професійно непридатним. Надалі закони корпоративності починають висувати вимоги і нав'язувати індивіду оригінальний професійний стереотип поведінки, відхилення від якого можуть блокувати професійне зростання. Професійний розвиток може бути й регресивного характеру. Ознакою негативного впливу професії на особистість є поява різних професійних деформацій, під якими розуміють будь-яку зміну, викликану професією, що наступає в організмі та отримує стійкий характер. Професійні деформації розглядаються як деструктивні зміни особистості у процесі виконання діяльності.

У зв'язку з певною специфікою діяльності в співробітників поліції постійно існує реальна небезпека небажаних змін у системі моральних цінностей, у їх світогляді, психічному стані. У цьому сенсі небезпека деформації особистості співро-

бітника поліції полягає не тільки у тому, що такий працівник втрачає моральні, естетичні, правові, а потім і ділові якості, але й у тому, що його дії й умонастрої призводять до досить небажаних соціальних наслідків у відносинах між правоохоронними органами і населенням, у відносинах усередині колективу. Морально-професійна деформація – часто причина здійснення співробітниками правоохоронних органів протиправних діянь, поєднаних з порушенням конституційних прав громадян, що, у свою чергу, призводить до підриву таких основних принципів кримінально-правової політики, як законність і неминучість покарання, завдає серйозної шкоди авторитету правоохоронних органів, дискредитує саму ідею побудови правової держави. Причини, які викликають у співробітників поліції професійну деформацію, вимагають особливої уваги, оскільки ця робота висуває особливі вимоги з погляду моральності, психологічної стійкості та впливає на стан усього суспільства. Особливою означена тема є актуальною в умовах наростаючої кризи у Національній поліції України, яку саме через професійну деформацію покидають

особи, котрі після Революції Гідності у 2014 році йшли до лав правоохоронних органів з ентузіазмом та бажанням змінити систему забезпечення правопорядку на краще [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасна психологічна наука недостатньо розглядає соціально-психологічний аспект причин професійної деформації співробітників поліції. Насамперед, мало уваги звертається на аналіз причин, що обумовлені специфікою діяльності правоохоронних органів та викликають професійну деформацію. Водночас, окремі питання причин професійної деформації свідомості поліцейських були досліджені такими науковцями, як Г.В. Дубов, В.Ю. Качалов, В.Я. Кикоть, А.С. Петрова, Ю.В. Стригуненко, Т.Г. Татідінова.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Під час проведення чергового етапу реформування правоохоронних органів через об'єднання оперативної та слідчої роботи у єдиний детективний відділ особливо гостро стоїть питання завчасного винайдення причин можливої професійної деформації свідомості поліцейських. Це дозволить як спрогнозувати можливі ризики професійної діяльності поліцейських у нових умовах, так і попередити негативні наслідки у вигляді небажаних змін у свідомості співробітників правоохоронних органів. Саме тому автор статті особливо увагу звертає на розкриття соціально-психологічного аспекту причин професійної деформації співробітників поліції.

Формулювання цілей статті

Автор має на меті розкрити соціально-психологічний аспект причин професійної деформації співробітників поліції.

Виклад основного матеріалу дослідження

З позиції юридичної психології, професійна деформація особистості співробітника поліції являє собою процес зміни професійних можливостей і особистос-

ті співробітника в асоціальний бік, що є результатом негативних особливостей змісту, організації та умов службової діяльності [2, с. 11]. Варто зазначити, що на професійно-моральну деформацію особистості впливають як об'єктивні причини, що складаються із зовнішніх (детермінованих умовами громадського життя) і внутрішніх (породжених специфікою служби), так і суб'єктивні причини.

Ю.В. Стригуненко виділяє такі причини професійної деформації особистості поліцейських: найбільш загальна причина – недостатня розвиненість морально-політичних якостей особистості; відсутність переконаності у важливості та відповідальності виконуваної соціальної ролі; хиткі знання всіх особливостей цієї соціальної ролі; умови праці, зокрема, психічні перевантаження, перенапруга, розумова перевтома; недостатній контроль над ритмом діяльності; некритичне слідування обставинам; постійне сприйняття негативних психічних властивостей людей, з якими часто доводиться зіштовхуватися при спілкуванні; підвищений негативний емоційний вплив на співробітників поліції багатьох об'єктів, конфліктних ситуацій і т.п.; недостатність соціального контролю [3, с. 182].

В.М. Бурикіна серед причин професійної деформації поліцейських визначає: відсутність діючої системи контролю та дисциплінарних стягнень; низький рівень професійних знань; черствість, байдужість до людей; низький рівень юридичної та загальної культури; надмірне перевантаження, завантаженість справами понад усякі норми; підвищену віктимологічну небезпеку, можливість стати об'єктом незаконних впливів, злочинних зазіхань; недоліки виховання у родині; недоліки процесу адаптації до професійної ролі; низький рівень правосвідомості самих працівників сфери правоохоронної діяльності; споконвічну криміногенну мотивацію при виборі професії співробітника правоохоронних органів під час вступу до юридичних навчальних закладів [4, с. 171].

В.Я. Кикоть, розглядаючи професійну

деформацію, що проявляється в співробітників поліції, дотримується думки, що її розвитку та функціонуванню сприяють такі зовнішні й внутрішні причини:

1) у сфері професійної діяльності – постійне спілкування з різними категоріями громадян, у тому числі з правопорушниками; необхідність рішення завдань профілактики та припинення правопорушень і т.д.;

2) у взаємодії внутрісистемного характеру – спілкування з керівником і колегами по службі; колективне виконання службових завдань і т.д.;

3) у специфіці діяльності правоохоронних органів: детальна правова регламентація діяльності (може носити позитивний характер, а також проявлятися в непотрібній часом формалізації діяльності, елементах бюрократизму); використання владних повноважень стосовно громадян, що може проявитися у зловживанні ними та їх необґрунтованим використанням; корпоративність діяльності, що може стати причиною психологічної відокремленості співробітників поліції або їх відчуження від суспільства; високий ступінь відповідальності за результати своєї діяльності; ненормований графік роботи, відсутність достатнього часу для відпочинку та відновлення сил, що призводить до постійної психічної й фізичної напруги; екстремальний характер діяльності, пов'язаний з виконанням професійних завдань у небезпечних для життя та здоров'я ситуаціях; постійний виправданий і невиправданий ризик; неможливість передбачення розвитку подій; невизначена або недостатня інформація про діяльність кримінальних співтовариств; погрози з боку злочинців та ін.; необхідність у процесі виконання службових завдань спілкуватися з правопорушниками, що може призводити до прийняття елементів кримінальної субкультури, наприклад, використання кримінального жаргону і т.п.;

4) в індивідуально-особистісних особливостях співробітників правоохоронних органів: не відповідний індивідуально-особистісним можливостям співробітни-

ка рівень прагнень і завищені очікування; низька професійна підготовленість до виконання професійної діяльності; специфічний взаємозв'язок деяких професійно значущих якостей особистості співробітника (наприклад, рішучість разом зі знизженим самоконтролем може прийняти форму надмірної самовпевненості й т.п.); професійні знання, уміння та навички, що виражаються у професійному досвіді; професійні установки (наприклад, сприйняття інших людей як потенційних порушників може призвести до обвинувальної позиції у діяльності, постійній підозрливості та ін.); соціально-психологічна дезадаптація особистості співробітників поліції, що може виражатися у ворожості, схильності до насильства, безсердечності, безжалісності при спілкуванні з громадянами та ін.; трансформація мотивації діяльності, що може проявлятися у втраті інтересу до діяльності, розчаруванні у професії та ін.

Як пише А.В. Опальова, дослідження психологів показали, що основними мотивами правопорушень, вчинених співробітниками правоохоронних органів, є такі: суб'єкт керується суспільно корисною метою – викрити та покарати злочинця, – забуваючи при цьому, що для досягнення мети підходять не всі засоби; в основі його поведінки лежить неправильно зрозуміле почуття боргу та інтересів служби; світоглядні й моральні переконання стають для нього визначальним фактором, а вимоги професії та посади – другорядними; ним рухає прагнення максимально використати свої владні повноваження, владу над людьми [5, с. 180];

5) соціально-психологічні фактори: стиль керівництва підлеглими, що може виражатися у надмірній авторитарності керівника і перевазі жорсткого стилю управління, некоректному використанні керівником методів впливу на підлеглих; несприятливий вплив родичів і близьких людей поза службою; низька суспільна думка про діяльність правоохоронних органів, унаслідок чого може виникнути професійне безсилля та непевність у необхідності, потребі, важливості й значущос-

ті своєї професії [6, с. 386]. Так, пристосовуючись до навколишнього середовища, співробітники поліції намагаються «пластично вмонтуватися», часом не кращим чином, у соціально-економічні зміни, що диктуються ринковими відносинами. Невіра у спроможність права як ефективного засобу гармонізації суспільних відносин відіграє роль психологічного захисту в ситуаціях відчуження від цілей правоохоронної діяльності та переорієнтації певної частини співробітників правоохоронних органів на досягнення власного матеріального благополуччя. У результаті такої установки деформується ставлення до оперативно-службової діяльності. Це може стати вирішальною умовою, психологічною основою внутрішньої «капітуляції» перед злочинністю, спонукати до здійснення дій, які суперечать правовому статусу і моральному характеру діяльності співробітника поліції [7, с. 60].

Розглянемо окремі, найбільш визначальні причини професійної деформації співробітників поліції.

Так, психічні та фізичні перевантаження породжуються професійним стресом. Стрес – це стан людини, неспецифічна реакція на фізіологічному, психологічному і поведінковому рівнях, що виникає у відповідь на несприятливі впливи. З погляду Р. Лазаруса, стрес – це дискомфорт, випробовуваний, коли відсутня рівновага між індивідуальним сприйняттям запитів середовища та ресурсів, доступних для взаємодії з цими запитамі [8, с. 98]. Саме індивід оцінює ситуацію як стресову чи ні.

Стрес, однак, не незмінний конструкт: те, що сильно впливає на одну людину, може мати мінімальний вплив на іншу. Виразність впливу стресора на людину залежить, насамперед, від двох факторів: характеристик стресора та характеристик індивідуума. Характеристики стресора включають його величину, тривалість впливу, новизну, передбачуваність і тимчасову послідовність подій. Серед стресів, що виникають у трудовій діяльності, розрізняють такі види: робочий, професійний, організаційний. Робочий стрес виникає

через причини, пов'язані з роботою, її місцем, часом, умовами. Причини професійного стресу пов'язані з професією, родом або видом діяльності. Негативний вплив на суб'єкта особливостей організації, в якій він працює, призводить до виникнення організаційного стресу [9, с. 177].

Психічні та фізичні перевантаження пов'язані з нестабільним графіком роботи, тривалим позбавленням сну, різкими коливаннями вимушеної активності або, навпаки, монотонністю діяльності й тривалих чергувань, а також роботою у незручній або понаднормовий час. У таких умовах праці відбувається перенасиченість інформацією або, навпаки, наступасенсорна ізоляція. У результаті організм не встигає швидко адаптуватися до мінливих умов несення служби, що знижує продуктивність діяльності, підвищує ймовірність травматизму. У співробітників поліції часто не буває можливості розслабитися та позбутися втоми, що нагромадилася. Стан фізичної та розумової перевтоми, котрий нерідко доводиться переживати представникам правоохоронних органів, поступово призводить до зниження координації дій, помилок в умовисновках, погіршення мускульної та рефлекторної реакції, що дезорганізує їх діяльність і породжує почуття власної марності. Крім того, постійне перебування в екстремальних умовах призводить до психічного та фізичного виснаження, викликає драгівливість, що веде, в одних випадках, до зниження працездатності, емоційної нестійкості, швидкої психічної втоми, а в інших - до агресивних дій. Підсилюється негативне самосприйняття у професійному плані, виникають тенденції зловживання тютюном, кавою, алкоголем.

Співробітники поліції постійно спілкуються з контингентом громадян, що відрізняються один від одного соціальним станом, культурним і інтелектуальним рівнями, життєвим досвідом та індивідуальними особливостями. Ці люди можуть перебувати, наприклад, у збудженому або безпомічному стані, чи у сильному ступені сп'яніння, що нерідко є приводом для

конфліктів з навколишніми та виявлення опору співробітникам поліції. Тому однією з причин професійної деформації, обумовленою специфікою діяльності правоохоронних органів, є необхідність у процесі виконання службових завдань вступати у контакт із правопорушниками. Будучи пов'язаним з діяльністю, що передбачає попередження та припинення злочинних діянь, вчинюваних особами кримінальної сфери, співробітник поліції має найсильніший психоемоційний тиск.

Але не тільки співробітник правоохоронних органів впливає на злочинця, а відбувається й зворотний процес. Кожного дня взаємодіючи з підозрюваними й обвинувачуваними, співробітники поліції концентрують свою увагу на їх особистостях, аналізують їх вчинки та дії, вивчають мотиви їх поведінки, моральні цінності, почуття й обставини життя. Щоб розкрити злочин, співробітник поліції змушений добре знати психологію рецидивістів, їх звички, манери та жаргон. Він зобов'язаний «вжитися» в особистість злочинця, вміти поставити себе на його місце і прожити якийсь період часу в образі іншого, враховувати логіку мислення злочинця, подумки слідувати їй. Даний процес «вживляння», за словами В. Л. Васильєва, може призвести не тільки до засвоєння елементів кримінальної субкультури, отримання злочинного досвіду, але й ідентифікації з ним і формуванню якостей деформованої особистості [10].

Важлива причина, що сприяє розвитку професійної деформації співробітників поліції, – підвищена відповідальність за характер і результати своєї діяльності, коли успіхи можуть виявлятися непоміченими, але майже кожна помилка стає об'єктом пильної уваги з боку громадськості та може бути покарана законом. Співробітник поліції взаємодіє з людьми, що звернулися за професійною допомогою та покладають на представників правоохоронних органів свої надії. Усвідомлення професіоналом важливості прийнятих ним рішень та врахування можливих негативних наслідків цих рішень викликають у

нього стан напруги і тривоги. У свою чергу, кожний успішний крок ставить нові завдання та цілі. У результаті ступінь відповідальності співробітника поліції й навантаження у трудовій діяльності зростають, що створює передумови для формування характеристик професійно деформованої особистості.

Висновки

Професійна деформація співробітника поліції являє собою значущі зміни індивідуально-особистісних якостей фахівця у ході виконання ним професійної діяльності. До причин, що обумовлені специфікою діяльності правоохоронних органів та викликають професійну деформацію, можна віднести: детальну правову регламентацію діяльності; наявність владних повноважень стосовно громадян; професійну корпоративність; підвищену відповідальність за результати своєї діяльності; психічні й фізичні перевантаження; екстремальність діяльності; організаційні причини; необхідність у процесі виконання службових завдань вступати в контакт із правопорушниками; відсутність належного психологічного супроводу життєдіяльності співробітників поліції.

Слід зазначити, що професійна деформація поліцейських негативно позначається не тільки на їх професійній сфері, але й на моральній, інтелектуальній, емоційній та мотиваційній. Так, в емоційній сфері спостерігається ослаблення здатності свідомо контролювати і регулювати свої емоції й почуття, їх звуження, апатія, постійне почуття втоми. Змінюється службова поведінка співробітників поліції як у відносинах із громадянами, так і з колегами по службі. Професійна деформація, в кінцевому підсумку, призводить до зростання порушень співробітниками службової дисципліни та законності, завдає непоправної шкоди інтересам служби, тягне небажані оцінки й судження оточуючих про діяльність правоохоронних органів, негативно позначається на авторитеті та репутації й не збігається з вимогами професійної етики у лавах Національної поліції України.

Подальші дослідження будуть спрямовані на детальну характеристику психологічного боку окремих причин професійної

деформації співробітників поліції, а також на винайдення способів її запобігання при використанні засобів психологічної підтримки та супроводу.

Література

1. «Піду з поліції»: чому патрульні поліцейські в різних містах звільняються з роботи (12 липня, 2017). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/patrulni-politseiski-zvilniaiutsia-z-roboty> (дата звернення 04.11.2017)
2. Профилактика профессиональной деформации личности сотрудника органа внутренних дел: метод. пособие / под общ. ред. В.М. Бурькина. – М., ИМЦ ГУК МВД России, 2004. – 144 с.
3. Стригуненко Ю.В. О некоторых причинах профессиональной деформации личности сотрудника правоохранительных органов / Ю.В. Стригуненко // Теория и практика общественного развития. – 2009. – № 3-4. – С.180-184.
4. Качалов В.Ю. Исследование форм и причин девиантного поведения сотрудников ОВД / В.Ю. Качалов. – Казань: Казанский юридический институт МВД России, 2002. – 194 с.
5. Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: Учеб. пос. / Под ред. А.В. Опалева, Г.В. Дубова. – М.: Щит-М, 1998. – 211 с.
6. Юридическая педагогика: учебник для студентов вузов / под ред. В.Я. Кикотя, А.М. Столяренко. – М.: Юнити-Дана, 2004. – 895 с.
7. Петрова А.С. Деформации личности сотрудника органов внутренних дел / А.С. Петрова // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2000. – № 2 (14). – С. 60-61.
8. Lazarus R.S. Emotion and Adaptation / R.S. Lazarus. – New York: Oxford University Press, 1991. – 557 p.
9. Татидинова Т.Г. Профессиональная деформация сотрудника органов внутренних дел: теоретические аспекты / Т.Г. Татидинова, Н.Ю. Галкина // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2016. – № 3 (37). – С.175-182.
10. Васильев В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильев. – Спб.: Питер, 2009. – 608 с.